

Çeviribilimde Anlam Sorunları

Sevim SÖNMEZ*

SUMMARY

Topic: The Semantic Problems in Translation

A general study on the relationship between a referent and a receiver in consideration with the phonetic and phonological systems, the morphological and syntactic structures, the vocabulary, the national languages and the use of connotations of the language studied and the importance of discourse in translation.

Çeviribilim, çeviriyi dilbilimsel, toplumsal, göstergebilimsel bir olgu biçiminde ele alıp, irdeleyen, bir kurama dayanarak açıklamaya çalışan bilim dalı olduğuna göre, çeviri değişik toplulukların, ulusların; bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını paylaşabilme, yeni bilgi alanlarına açılma yoludur. Bu nedenlerle tarih boyunca, birçok uygarlıkta aydınlanma dönemi çeviriyle başlamıştır. Her toplumda, her çağda; sanat, bilim, düşünce alanlarında özgün yaratıcılık dolaylı veya dolaysız olarak çeviriyle beslenmiştir.

Çeviriyi, yalnızca anlamın yabancı dilden anadile, ya da anadilden yabancı dile aktarılması değildir. Her dil, belli bir kültürün göstergeler dizgesiyle belli uzlaşım, töreler, davranışlar, değer ölçüleriyle yani somut olarak insan yaşamıyla

* Doç. Dr.; Hacettepe Üniversitesi, Temel Bilimler Yüksek Okulu Öğretim Üyesi.

içindedir. Şu halde çeviri; başka dillerin tanımladığı, başka dünyaların tanıtılmasıdır. Örneğin eski Yunanca bilmeyen ünlü ozan **John Keats**, **Georges Chapman**'ın XVI. yüzyıl sonlarında yapmış olduğu bir **Homeros** çevirisini ilk kez okuyunca, **Homeros**'un yirmiyedi yüzyıl önceden gelen düş dünyasıyla; zaman, uzay ve dil engellerinin ortadan kalktığını şu şiiriyle dile getirmiş:

"Çok dolaştım altından ülkelerde
Nice görkemli devletler, krallıklar gördüm;
Gezdim batının birçok adasını
Ozanların Apollon'u yücelttiği.
Hep adını işittim koca bir ülkenin
Alnı geniş **Homeros**'un egemenlik sürdüğü;
Ama hiç solumadım o ülkenin duru havasını
Chapman'ın gür, yiğit sesini işitene değin:
Bir yıldız gözlemcisi gibiydim o an
Görüş alanına yeni bir gezegen giren;
Ya da yiğit Cortez gibi kartal gözleriyle
Pasifik'i süzen - bütün adamları
Birbirine bakarken çılgın bir şaşkınlıkla -
Sessizce, Darien'deki bir uçurumdan."

Bu dizeler, çevirinin ne denli etkili olabileceğini, duyarlı bir okuyucu bilincinde ne denli yankılar uyandırabileceğini kanıtlıyor.

Çeviri sorununa metin türü açısından bakan ilk çevirmenin, **Kutsal Kitap**'ın latinceye çevirisini yapanın **Hieronimus** olduğunu biliyoruz. Aslında Hieronimus, Cicero'nun yolundan giderek, 2 tür çeviriden söz eder:

- 1) Verbum e verbu (mot a mot, sözcüğü sözcüğüne çeviri),
- 2) Sensum exprimere de sensu (anlamın çevirisi).

Ancak, Cicero kendi çevirilerinin hemen hemen hepsinde sözünü ettiği bu iki yoldan anlamın çevirisini, anlamın özgürce aktarımını benimsemiştir. Hieronimus ise birinciye yani sözcüğü sözcüğüne çeviriye öncelik vermiştir. Hieronimus'un çeviri konusundaki düşüncelerini içeren "Pammacius'a Mektup"u çeviri kuramı tarihinde, metnin türüne göre çeviri görüşünün ilk belgesi sayılır. Yüzyıllar boyu birçok çevirmen, ya Cicero'nun **Ut Interpres** diye adlandırdığı sözcüğü sözcüğüne ya da **Ut Orator** dediği özgür anlam çevirisi ilkesine bağlanmış, bunlardan birinin doğruluğunu ötekine karşı savunmuştur.

Birincisi (**Ut interpres**); özgün metnin biçimsel öğelerinin elden geldiğince korunarak, çeviriye aktarılması.

İkincisi (Ut orator); özgün metnin yapılarının elden geldiğince çeviri metnin dilinin anlambilimsel, sözdizimsel, biçimsel işleyişine uydurulmasıdır. Fakat bu, tartışmalara neden olmuş; çeviride aktarılması gerekenin biçim mi yoksa içerik mi olduğu önemli sorun olmuştur ki bizce de çevirmenin görevi, tek tek sözcükler ya da tümcelerden çok metinleri çevirmektir. Başarılı çeviri, özgün metinle ilgili bir takım iletişimsel özelliklerin tanınmasıyla gerçekleşir, çünkü çevirmenin hem kaynak dile, hem de çevireceği dilin işleyiş düzenine, dilbilgisel öğelerinin çözümlenmesine egemen olacak bilgi, yeti, kültür ve deneyime sahip olması gerekmektedir. Her metnin içinde bulunduğu toplumsal konum gereği belirleyici bir takım iletişimsel özelliklere sahip olduğu dikkate alındığında metnin göndericisine, alıcısına, iletişim niteliğine göre çeviri değişiklik gösterir. Tek bir ses ya da tek bir sözcük olarak dilsel gösterge örneğin; "Sıcak" sözcüğü kimi zaman "Bunaldım" anlamında bireysel tepki, kimi zaman "Öf!", kimi zaman ise duruma göre bireyin davranışından "Elim yandı" gibi iletişimsel işlev yüklenir.

Yukarıda değindiğimiz "Çevirmen özgün metinle ilgili birtakım iletişimsel özellikleri tanınmasıyla başarılı çeviri elde edecektir". İfademizi şu örnekle açıklayabiliriz:

Jean-Paul Sartre'in La Nausée adlı yapıtını, Erdoğan Alkan, Selahattin Hilav ve Semih Tiryakioğlu çevirmişler.

"... J'avais oublié, ce matin, que c'était dimanche. Je suis sorti et je suis allé par les rues comme d'habitude. J'avais emporté Eugénie Grandet. Et puis, tout a coup, comme je poussais la grille du jardin public, j'ai eu l'impression que quelque chose me faisait signe. Le jardin était désert et nu. Mais... comment dire? Il n'avait pas son aspect ordinaire, il me souriait. Je suis resté un moment appuyé contre la grille et puis brusquement. J'ai compris que c'était dimanche. C'était la, sur les arbres, sur les pelouses comme un léger sourire. Ça ne pouvait pas se décrire, il aurait fallu prononcer tres vite. C'était un jardin public, l'hiver, un matin de dimanche". La Nausée, p. 63.

".. Bu sabah, günlerden pazar olduğunu unutmuştum. Sokağa çıktım ve her zamanki gibi sokaklarda dolaşmaya başladım. Eugénie Grandet'yi yanıma almıştım. Sonra parkın kapısını iterken, birdenbire, birşey bana işaret ediyor sandım. Parkta kimseler yoktu oysa. Ama... nasıl anlatayım, bilmem, park her zamanki parka benze-miyordu, gülümsüyordu bana. Bir süre kapıya yaslanıp durdum, sonra birdenbire günlerden pazar olduğunu anladım. Evet, oradaydı, ağaçların üstünde, usul bir gülücük gibi çimenlerin üstünde. Anlatılması pek güç, hemen söyleyip geçmek gerekirdi:

"Parktayım, kış günü, bir pazar sabahı". E. Alkan (Çeviri), **Bulanıtı**, s. 59.

"... Sabahleyin, bugünün pazar olduğunu unutmuştum. Dışarı çıktım ve her zamanki gibi sokaklarda dolaşmaya başladım. Eugénie Grandet'yi yanıma almıştım. Ama parkın kapasımı açarken birşey bana el ediyor sandım birdenbire. Bahçe ıssız ve çıplıplaktı. Ama... bilmem ki, nasıl anlatsam? Her zamanki gibi değildi, gülümseyordu bana. Bir an kapıda abandım kaldım, sonra günlerden pazar olduğunu hatırladım. Şuradaydı, ağaçların ve çimenlerin üzerinde bir belirsiz gülümseyiş gibi duruyordu. Onu dile getirmek mümkün değildi. "Bu bir park, mevsim kış, bu bir pazar sabahı" demek gerekiyordu hızla". S. Hilav (Çeviri), **Bulantı**, s. 44.

"Bu sabah, günlerden pazar olduğunu unutmuştum. Dışarıya çıktım, her zamanki gibi sokaklarda yürüdüm. **Balzac**'ın "**Eugénie Grandet**" romanını da yanımda götürmüştüm. Derken, parkın parmaklıklı kapısını açtığım sırada, birden bire, birşeyin bana işaret ettiği gibi bir duyguya kapıldım. Park ıssızdı, çıplaktı. Ama... nasıl diyeyim bilmem? Her zamanki görünüşü yoktu, gülümseyordu bana. Bir süre parmaklı kapıya dayanıp durdum, sonra birdenbire o günün pazar olduğunu anladım. Orada ağaçların, çimenliklerin üzerinde hafif bir gülümseyişi andırır birşey vardı. Anlatılabilir şey değildi bu, insanın çabuk çabuk: "Kışın bir pazar günü, bir park burası" demesi gerekiyordu". S. Tiryakioğlu (Çeviri), **Bulantı**, s. 49.

Bu üç çeviriden **Alkan**'ın çevirisinde ikinci tümcenin başındaki "**Je suis sorti**" ifadesinin çevirisi "Sokağa çıktım" olarak alındığından aynı tümcedeki "**sokak**" sözcüğüyle bir tekrar oluşturmakta ve ses bakımından kulağa hoş gelmemektedir. Oysa ki "dışarı çıktım" ifadesi burada daha uyum düşlerde kanısındayız. Ayrıca: "Le jardin était nu et désert" ifadesiyle verilmek istenen, sadece parkta kimsenin olmadığı değil parkın çıplaklığı, ıssızlığıdır. "Parkta kimseler yoktu" ifadesi yazarın üslûbu karşısında yetersiz kalmış. Son tümcede, özgün metnin yazarı Sartre, kendisini katmayarak, genel bir yargıyla durumu özetlediği halde, **Alkan**:

"C'était là, un jardin public, l'hiver, un matin de dimanche" bu tümceyi "Parktayım..." ifadesini kullanarak öznelletirmiş. Bunlardan başka imla (birşey - birdenbire vb.), syntaxe yanlışları yaparak üslûp kaybına neden olmuştur.

Hilav'ın çevirisinde: "... quelque chose me faisait signe..." tümcesi "Birşey bana el ediyor sandım birdenbire" şeklinde çevrilmiş. İşaret etmek ve el etmek eylemleri birbirinden farklı eylemlerdir; her iki eylem bir kişinin dikkatini çekmek ve ona seslenmek anlamı içerse de bir kişiye el etmeden de işaret edilebilir. Paragrafın ortalarında geçen: "Je suis resté un moment appuyé contre la grille..." tümcesindeki "**appuyer**" eylemi "**abanmak**" olarak çevrilmiş. Yanlış olmamakla birlikte burada pek de uygun bir çeviri olmadığını söyleyebiliriz. **Dayanmak** ya

da yaslanmak daha iyi olabilirdi kanısındayız. Ancak, bunun dışında "abanmak" geçişsiz bir fiil olduğundan, çevirmen "kapıda abandım kaldım" ifadesini kullanmış ki, bu yanlıştır. Belki de bu yanlıgı; "kapıda kaldım" şeklinde düşünüldüğünden kaynaklanmakta. "Appuyé contre la grille" yani birşeye, bir yere abanmak şeklinde kullanılması gerektiğinden "kapıda" yerine "kapıya abandım kaldım" şeklinde çevrilmeliydi. Tabii ki yukarıda belirttiğimiz gibi, dayanmak ya da yaslanmak fiillerinden birisi burada daha uygun olurdu.

Tiryakioğlu'nun çevirisinde diğer çevirilerden farklı 2 nokta dikkati çekmektedir. Birincisi Eugénie Grandet'yi yanına aldığıı belirtirken "Balzac'ın Eugénie Grandet" romanını..." şeklinde ifade etmiş. Burada çevirmen, özgün metinde, Sartre'in belirtmediği, Eugénie Grandet'nin yazarı Balzac'tan söz etmekle kendi bilgisini katmış ki bu açıklayıcı ifade, bizce çevirmenin önemli görevlerinden biri olmalıdır.

Diğer iki çeviride "grille" sözcüğünün içerdiği; "parmaklıkl" ifadesinin çevirisini görmediğimiz halde, Tiryakioğlu'nda bu anlam verilmiş.

Açıklama ve eleştirilerimizden de anlaşılabilceği üzere bu üç çevirmenden Tiryakioğlu çevirisinde; anlambilimsel ve iletişimsel etkinin aktarımını en iyi yapandır diyebiliriz.

Bu arada değinmeyi uygun gördüğümüz bir konuda da her dilde çok sayıda bulunan ve o dilin anlam gücünde önemli bir rol oynayan kalıplaşmış anlatım şekilleridir.

Örneğin, Türkçe'deki kalıplaşmış birkaç anlatım şeklinin diğer birkaç yabancı dildeki ifadeleri nelerdir, görelim:

Afiyet olsun!

(Fr.) Bon appétit!
(İng.) Good appetite!
(Alm.) Guten appetit!
(İt.) Buon appetito!

Geçmiş olsun!

(Fr.) Bonne guérison! Meilleure santé!
(İng.) I hope you feel better now!
(Alm.) Gute besserung!
(İt.) Buona guarizione! Buona salute!

Güle güle gidin!

(Fr.) Bon voyage! Bonne chance! Salut!
(İng.) Good bye! Bye - bye!
(Alm.) Aufwiedersehen!
(İt.) Arrivederci, arriverla! Ciao!

Kolay gelsin! (Fr.) Bon succes!
(İng.) ———
(Alm.) ———
(İt.) Buon lavoro!

Bir \triangle ABC alalım. (Fr.) Soit un triangle \triangle ABC.
(İng.) Let \triangle ABC be a triangle.
(Alm.) Sei \triangle ABC ein Dreieck.
(İt.) Sia un triangolo \triangle ABC.

Eline sağlık. —————

Bu gibi kalıp sözler, uzun bir geleneğin ürünüdür. İyi niyet, dayanışma, ortak duygu, dilek ifadesi olarak Türkçe'nin yapısında bulunmaktadır. Bu ve bu gibi kalıp sözler, örneğin, Türkçe'den bir başka yabancı dile çevrilmek istendiğinde kültürel normların farklılığı nedeniyle bulunmayabilir ya da bulunsa da tam anlamını vermeyebilir.

Yabancı dilde egemenlik, çeviride böyle ince noktalara dayandığı için burada akla gelen ve tartışmaya çok açık bir soru da bir dili, başka bir yabancı dile çevirmenin bir bilim işi mi yoksa sanat işi mi olduğudur. Örneğin **Orhan Veli**'nin **Charles Cros**'dan yaptığı **Çirozname** çevirisini ele alırsak:

"Il laisse tomber le marteau - qui tombe, qui tombe, qui tombe,
Attache au clau la ficelle - longue, longue, longue,
Et au bout le hareng saur - sec, sec, sec."

"Attı çekici elinden - düş Allah'ım düş,
Taktı çiviye sicimi - uzun mu uzun,
Astı ucuna çirozu - kuru mu kuru.

Şimdi **Orhan Veli**'nin bu güzel çevirisi, salt **grammaire** ve **vocabulaire** bilgisiyle, bir başkası tarafından bu kadar başarılı olabilir miydi? Diye bir soru insanın kafasında beliriyor.

Ayrıca, sözünü ettiğimiz bu bilgilerden yoksun bir kişi, salt **gücülle** böyle bir çeviri yapabilir mi?

Her iki sorunun da yanıtı: "Hayır" olacaktır. Şu halde, belli bir dil yapıtının belli bir dilde yapılan çeşitli çevirilerinden hangisi en yetkin, en başarılı çeviridir?

Bu sorunun yanıtı, nesnel olmaktan çok öznelidir. "Renkler ve zevkler tartışılmaz" dendiği gibi dilden dile çeviri, iletişiminde, çevirmenin iki dile egemenliği, genel kültür iletişimi ve çevirmenlik sanatı yanında iletişimde bir beğeni, ilginç bir albeni işidir. Kloepfer'in dediği gibi; "Çeviri yaratarak yazmaktır, ama gelişigüzel anlamda, olanı yeniden yazmak ya da aktarmak değil, yazarlığın yazarlığıdır".

Novalis, bu anlamda çevirmenden "Ozanın ozanı" diye sözediyor ki biz de bu düşüncelere Orhan Veli'nin Charles Cros'dan yaptığı Çirozname şiiriyle katılıyoruz.

Levy, bir çeviri sürecinde anlam sorunlarını en aza indirgeyebilmek için şu aşamaları saptamıştır:

- 1- Özgün metnin, çevirmen tarafından yazınsal biçimsel yönden bir sanat yapıtı olarak kavranması,
- 2- Özgün metnin, anlam çekirdeğinin bulunup yorumlanması,
- 3- Özgün metnin, iki dildeki; dilsel, biçimsel dizgeleri dikkate alınarak, karşılıklı bir uygunluk içerisinde sanatsal biçimde aktarılması.

Ancak, özgün metnin erek dile çevirisinde; sözcük - sözcük ya da tümce - tümce bir dilsel eşdeğerlilikten çok konunun, nesnel anlam içeriğinden iletilmesi, verilecek bilginin yorumlanarak aktarılması öncelik kazanmaktadır. Bu doğrultuda Koller; çeviri eşdeğerliliğini, kendi aralarında birbirleriyle ilişkili olabilecek:

- a) Düzanlamsal,
- b) Yananlamsal,
- c) Metinsel,
- d) Dilsel,

e) Biçimsel eşdeğerlilik olmak üzere 5 temel düzeyde ele alır. Bu düzeylerin de bir metnin çevirisindeki hem metin ötesi, hem de metin içi etkileşmelerin bütünü kapsaması gerektiğini belirtir.

Sonuç olarak, özgün metinde sunulan dünyanın, çevirmen-okur kafasında somutlaşarak bir tasarıya dönüştürülmesi; alışılmış olmayan anlamda kullanımların, çeviri dilinde eşdeğer öğelere yüklenebilmesi; metin dışı bağlamla, metin içi bağlamın içerdiği bilgilerin yorumlanması ve sorun olan noktalara yöneltilmesi; bütün bu süreçlerde kafada oluşan tasarımın çeviri dilinde karşılığının araştırılması; özgün çevirmenin kafasındaki tasarım ile yanyana getirilerek örtüştürülmesi, yazınsal çeviri sürecinin çevirmenin kafasındaki akışıyla, Jacobson'un ileri sürdüğü gibi: Dillerarası, dil içi ve göstergelerarası çeviri etkinliklerinin üçünü birden içermesi gerektiğini söyleyebiliriz. Böylece, çeviri salt dilbilimsel bir işlem olmaktan çok, başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılması olur. Kısacası, çevirinin doğal diller arasında yalnız soyut dilbilimsel bir etkenlik olmadığı

netleşmektedir. Zaten Çeviribilim'in, Dilbilim'in olduğu kadar göstergebilim'in de konusu sayılması bu özelliği ileri gelmektedir.

KAYNAKLAR

1. AUSTIN, J.L.: *How to do Things with Words*, Oxford, OUP, 1962.
2. GÖKTÜRK, A.: *Okuma Uğraşı*, İst. Çağdaş, 1980.
3. GÖKTÜRK, A.: *Çeviri: Dillerin Dili*, İst. Çağdaş, 1986.
4. GÖKTÜRK, A.: *Sözün Ötesi*, İst., İnkılâp, 1989.
5. HIERONYMUS: *Brief an Pammachius*, Storig, 1973.
6. JACOBSON, R.: *On Linguistic Aspect of Translation*, Brower, 1966.
7. KURNATAY, A. Turgay: *Türkiye'de Çeviri Eğitiminin Kaynakları*, İst., Metis Çeviri, Sayı 1, 1987.
8. LADMIRAL, J.R.: *Traduction et Connotation*, Dilbilim III, İst. Ün. Y.D.Y.O. Fr. Bölümü Dergisi, 1978.
9. LYONS, J.L.: *Linguistique Générale*, Larousse, Paris, 1970.
10. POPOVIÇ, A.: *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü* (Çev. S. Karantay, Y. Salman), İst., Metis, 1987.
11. RİFAT, M.: *Genel Göstergebilim Sorunları*, İst., Sözce, 1986.
12. TOSUN, C.: *Teaching of Translation at the University Level: Techniques and Expectations*, Ank., H.Ü. Ed. Fak. Dergisi, 1985.
13. WILSON, J.: *Dil ve Anlam* (Çev. R. Songün), İzmir, RS. Yayınları, 1988.